

Horváth István

Az ipari modernizáció kihívásai, a társadalom konfliktusai Salgótarjában

(az elmúlt száz esztendőben)

A kutatást ösztönző tényezők

Kétségtől mentes, vagyis adatokkal bizonyítható tény, hogy a Salgótarjában élők közül sokakban - értelmiségiekben és más foglalkozásúakban egyaránt - egyre hangsúlyosabban dörömböl a kérdés: milyen ez a város, amelyben élünk? Napjaink kulturális rendezvényeit járva tapasztalhatjuk: az eredet-mítosz ősi kíváncsiságától vezettetve hangosak a fórumok.

Valószínűnek tartom, hogy a kérdésfeltevés ideje történelmileg is elérkezett: a korábbi történetírói írásművekből kiemelhető kép sok tekintetben és részleteiben elmosódott, bizonyára eredendően is homályos volt. Másrészt új elemek kontúrjai látszódnak. Úgy tűnik, mintha a különböző időszakokban egymásra vetített alakok, személyek és események kavalkádja helyett tisztultabb viszonyok látványára lenne ma igény. Meg kell tehát kísérelnünk az eredeti felvételek előkerítését, felkutatását, a történések sor- és időrendjének helyreállítását. A történeteket jobban fedő fogalmi minősítések után ezek, és az időrend összefüggéseinek, valószínű kapcsolatainak lényegi bemutatását kell elvégeznünk.

Azt sem kell kizártnak tartanunk, hogy a nyolcvanas évek végén lejátszódó - hangsúlyosan a nemzetközi körülmények átrendeződéséből táplálkozó, valamint a hazai de-

mokratikus és reform törekvésekből eredező - társadalmi változások hatása felfokozta a tényleges fejlődési folyamat egésze és részletei iránti megismerési vágyat. Természetes indítékként sorolandó ide a várossá válás hetvenes évfordulójának ösztönző kisugárzása is.

Meggyőződésem, hogy ha Salgótarján település, és a Salgótarján környéki szénkitermelés, a szénfelhasználás ipari gyakorlatát helyesen akarjuk felrajzolni, a modernizációs áramlatban kell elhelyeznünk mindkettőt, külön-külön.

Régi tévedésforrásnak tartom, hogy a település és az iparfejlődés elválasztott vizsgálata nem történt meg kellő mélységekig. Így a szükséges árnyalt kép kialakítására sem került sor.

A korábbi írások és feldolgozások - a jellegtelennek, ezért elhanyagolhatónak minősített szempont miatt - Salgótarján népességének, viszonyainak, önszerveződő társadalmának kevés figyelmet szenteltek. Megelégedtek egy-egy nagy vonalú általánosítással. A belső rétegződés- és magatartás-vizsgálatokat elhanyagolhatónak vélték. Ezt súlyos tévedésnek tartom.

Másrészt az is hibaforrás, hogy a XIX. század közepétől meglódult fejlődés kövekeztében széttöredező világ jellemzéséhez, az új elemek elrendezéséhez, a konzervatív és

rosszul értelmezett "marxista" társadalomfejlődés kategóriáit használták csak fel. Ezért a jelenségek sorozatának felvázolásán túl, az összefüggések valóságos feltárásáig nem is jutottak el. Így tartósan érvényes, a politikai kurzus-szempontokon túli, hiteles fejlődési folyamat életszerű megvilágítása elmaradt. Tehát a két tévedés helyreigazítását akként látom megoldhatónak, ha a társadalmi-gazdasági mozgásokat úgy fogjuk fel, mint ahogy azok valóságban is végbementek. E dolgozat társadalmi szituáció helyreállítására vállalkozik. A rekonstrukcióhoz pedig a modernizációt, a teljességében - társadalmi, gazdasági akarat és objektív lehetőség összefüggéseiben - használjuk, e tapasztalatokra építve írjuk le az elmúlt száz év történeteit.

Termelő tevékenység a XIX. század elején

Salgótarján a XIX. század elején az akkori társadalmi-természeti hatások által meghatározott palóc falu volt. Hatszáznál alig több lakosa állandó, és a többi falutól elkülönítő jelző nélkül élte mindennapjait. Érdekes, és az átlagostól eltérő fejlődési útját több, és korábbi rövid leírást követően, a Pressburger Zeitung 1767. évi decemberi cikke érzékeltette. A híradás szerint: "a múlt nyáron magától gyulladt meg (t. i. a föld) és égett erős füsttel 2 hónapig. Az elégett föld... hosszú lánggal, de kénes szaggal" égett. A szén "nyilvános" megjelenése után még közel száz év kellett kitermelése kezdetéhez. Nagyipari feltáráshoz annál is több volt szükség.

A falusi korszak életet jelentő tevékenysége sok küzdelem, munka után alakult ki. A törökkort követő pusztítás viszonyaira, a XVIII. század elejéről *Bél Mátvás* leírásából, *Radványi Ferenc* vármegyei főjegyző latin nyelvű szövegéből kapunk összefoglaló képet: Az itt élő lakosság "reá volt utalva, hogy liszt szükségletét más vidékről, leginkább az Ipoly völgyéből szerezze be, ezért a helyiséget kenyeretlen Tarjánnak is nevez-

ték" - tudósított forrásunk.

A XIX. század elejére már a fentihez képest megváltozott viszonyokat találtunk. *Mocsáry Antal* forrásértékű, a megyei települési, termelési és művelődési viszonyokat összefoglalóan és részletezően bemutató művéből megismerhettük, hogy "híressé vált *dohányt* termeltek" itt. Tarján környékén az "erdőiben nagy mennyiségű makk termett, s ilyképen határában igen sok *sertést* tenyésztettek." "Nem volt ritka a jóféle *gyógynövény* sem." Föltűnő volt ez időben az erdők dús *vadállománya* is. Mindezek mellett az urasági földeken megtermett a búza, a rozs és az árpa. A termelőtevékenység bővítésére szolgált az erdők helyén létesített "irtvány földeken" végzett földművelés mellett, a vízimalom, a halastó, a sör és a pálinkafőzés gazdagította az itt élőket. Nem véletlen és nem is túlzás, hanem más esetekben is nála tapasztalt tárgyyszerűség iratta le szerzőnkkel az összefoglaló minősítést Salgótarján XIX. század eleji lehetőségeiről: "Szép kiterjedésű határja van, melly hegyes, de *hasznos*". A haszon-elv korai megjelenítését - az itt élők szemléletére kiterjedően - lényeges, előremutató fogalomként tartom nyilván.

Lényegében ez a termelési szakismeret jellemezte a települést a század közepén: akkor, amikor egyre nagyobb terjedelemben, és egyre intenzívebben átszöjték életét az új motívumok. Újdonságnak számított a nyersanyag, a szénkitermelés megindulása. A XIX. század közepén Salgótarján néhány vonásában megegyező, de sok tekintetben más szerkezetet mutatott tehát mint más feudális falu megszokott rendje. Ez az eltérő ismeret ugyan nem volt elégséges a kezdeti szénbányászatközlés iránti szimpátiához sem, de a volt jobbágyok, a tarjáni parasztok később bányába kényszerülését előrevetítette.

A településen meglévő szándék és szakismeret dolgában eltért ugyan a tulajdonos birtokos és a jobbágy magatartásának színvonalára, azonban a fejlődés irányát, nem ez a különbség, és a mögötte változatlanul jelen-

lévő ellentmondás határozta meg, hanem egy frissebb fogalomban, a modernizációs szándékokhoz kapcsolódó törekvésekben megjelenő új típusú reagálási készség.

A modernizáció

A modernizáció kérdéskörének magyarországi történelmi irányultságú, társadalmi folyamatokban illesztett kutatása, a tanulmányok publikálása a nyolcvanas évek közepén vált nyilvánosan ismertté. *Kulcsár Kálmán* monografikus igényű művében a fogalom, a fogalom fejlődésének általános elemzését, és a magyar viszonyokra illesztett sajátosságainak bemutatását végezte el.

Számunkra és szempontunkból különösen fontos megállapításokat, minősítéseket olvashatunk e kötetben. A modernizáció - vagyis a korszerűsítés, korszerűsödés - történeti ismérveivel a XIX. század eleje óta jelen volt a magyar társadalomban is.

A tulajdonságok közül, annak folyamatjellegét és önmozgását különösen hangsúlyosnak tartotta a Kulcsár-mű. Emellett a centrum és periféria távolságának, kiegyenlítődésének igényét látta a modernizáció alapjait meghatározó magatartásnak. Vagyis "az utóbbi százötven évben a modernizáció folyamata a periférián elhelyezkedő társadalmakban a megkésetttség következményeinek kiküszöbölésére irányuló törekvésként jelent meg". (Kulcsár Kálmán: A modernizáció és a magyar társadalom. Magvető, 1986. 17.p.)

A fenti, elvi jellegű feldolgozásra építve, azt figyelembe véve *Ránki György* - először éppen a Salgótarjánban tartott Életmód - művelődés - gazdaság című konferencia keretében szervezett előadásában - a szaktörténetirő számára fejlesztette azt tovább. Ránki György a modernizációs szándékok dualista időszakban végbement, a két világháború közötti sajátosságok között gyakorolt, és az 1945 utáni szocialista korszak gazdasági, társadalmi jobbitási törekvéseit különböztette meg.

A modernizáció belső tulajdonságainak vizsgálatánál nemcsak a külső irányból mozgó hatásokat, folyamatokat tartotta fontosnak, hanem e kihívásra adott válasz megfogalmazását is. Azt hangsúlyozta, hogy a résztvevők "nem csupán passzív befogadói, hanem aktív részesei is annak". (Életmód, művelődés, gazdaság. Budapest, 1988. 54.p.) A téma feldolgozása szempontjából továbblépést jelentett, hogy Ránki György a magyar modernizációs folyamatban a fentebb jelzett három szakaszt különítette el, leszögezve azt, hogy "azt senki sem vitatja, hogy az 1867 utáni periódust, modernizálási periódusnak fogom fel". (57.p.) Szerzőnk lényegesnek tartotta, hogy új szakaszt is - a múlt század kilenvenes éveitől induló esztendőket - iktasson e fejlődési folyamatba. Hangsúlyozandónak tartom ama, a társadalmi rétegződésre utaló megállapítását, hogy a "kapitalista fejlődés nem a hagyományos vezető réteg általános meggazdagodását hozta, hanem egy új gazdag réteg felemelkedését. A kereskedők, az iparosok, a bankárok voltak a gazdasági modernizáció első számú haszonélvezői" (59.p.).

A folyamat nem haladhatott ellentmondás nélkül előre. A kilenvenes évek közepén kibontakozó, az ipari, a kereskedelmi, a mezőgazdasági szférára kiterjedő, ahogy akkor hívták: agrárius-merkantil vita, a modernizáció irányát tartotta szem előtt elsősorban. Másszóval a gazdasági, a politikai hatalomból való részesedést, a konc körül zajló tülekedést sűrítette össze ez a konfliktus. E korszakban újabb szándékot hordozva "az ipari munkásosztály megjelent a maga önálló igényeivel, átvéve a nemzetközi munkásmozgalom radikális modernizációs programját" (60.p.).

A fentiekben összefoglalt általánosságok Nógrád megye e korszakbeli fejlődésében is kimutathatók. A gyér számú és kevés városi lakosságú Nógrádban, a fejlődés indításában töredékesen résztvevő birtokos réteg fokozatosan szorult - a folyamat előrehaladásá-

val - háttérbe. A városi polgárság gyengesége, vagy méginkább hiánya azt eredményezte, hogy a kapitalizáció vihara lényegében a hagyományos uralkodó osztály feje felett vonult el. Az új szándékokat, irányokat hordozó társadalmi csoportok közül a munkások csak huzamos idő után találták meg az új viszonyok közötti kötődésüket. A modernizációban generáló szereppel bíró tőkésék, bankárok sem érdek-, sem szülőhely szempontjából nem építettek, mert nem építhettek ki primér kötődéseket, kapcsolatokat. Itt-tartózkodásuk egyetlen magyarázata: a viszonylag gyorsan kitermelődő haszonban keresendő.

A modernizáció kihívásai

A kapitalista fejlődés kényszerét Salgótarján környékén is hosszú évek, évtizedek hozták felszínre. Az első időszakban - az 1767 és az 1867 közötti években - az új energiahordozó nyersanyag, a szén felfedezése ugyan megtörtént, de kitermelése igen lassan, rövid konjunkturális szakaszok beköszöntével ment végbe.

A szubjektív bátortalanság, az újtól való távolságtartás mellett a tőke jelenlétének, erősségének nivója egyaránt szerepet játszott a kezdeményezések intenzitásában.

Az első időszakban a gazdasági forrásként a feudális birtok műveléséből származó többletterméket, az annak értékesítéséből származó hasznot tehetjük az első helyre. A korszak nógrádi körülményeinek vizsgálatakor érzékelhető, hogy a bányászkodás és az ipari tevékenység kialakulásakor, a *korszakrűbb szemléletű birtokosok*, arisztokraták voltak a kezdeményezők. A Salgótarjáni Vasmű Finomító Társaságba (1868) gróf *Andrássy Manó* a Jankovichok Medves fennsíkon lévő szénvagyonát is bevitte. 1868-ban a Salgótarjáni Kőszénbánya első elnöke gróf *Forgách Antal* volt. 1857-től számos közép- és nagybirtokos nemes tett kísérletet a bányavállalkozásból származó haszon bekebelezésére. Nagybatony és Ma-

conka környékén az Almássy család, Mátravonákon *Okolicsányi Anna*, gróf *Mikó Imre* Baglyasalja területén, a Berényi grófok a Karancsberényi területen. (Részletesebben: *Szvircsek Ferenc: Tények, adatok, összefüggések a nógrádi szénbányászat gazdasági és társadalmi hatásáról. NMÉ. 1985. 68.p.*)

A nemesi vállalkozók *tőke-tartaléka*, s birtokaik hozama azonban kevésnek bizonyult. 1870-1878 között, a tőkés vállalkozások első, nagy válság-időszakát nem bírták ki, és háttérbe, a vállalkozások perifériájára szorultak azok a bátrak, akik a korábbi évtizedekben a nyersanyagkitermeléstől, a szénbányászkodástól remélték sorsuk jobbrafordulását. Többségük már nem saját tulajdonosként vett részt a bányászkodásban, hanem a különböző vállalkozóknak örök áron adták el földbirtokaikat.

A tőke kialakulás, a haszon megteremtésének birtokos útja mellett más formák is felbukkantak. Ismeretes, hogy Losonc a XVIII. század végétől egyre intenzívebb fejlődést mutatott. Fejlődésének motorja nem kizárólagosan a feudális tulajdon volt. *Kereskedelme* révén gazdagodó, tőkét felhalmozni tudó településként tartották nyilván. Nem indokolatlan a feltételezés: a szén kiaknázásában a nyereségre vágyó, törekedő - vállalkozó losonci családok, tulajdonosok is be fognak kapcsolódni. (Karancsberény - 1854, Csákányháza - 1910, Ragyole határa - 1910.) A tények csak részben igazolják a feltevést, mert a nógrádi - tarjáni - medence nyersanyagának hasznosítására - a példák is mutatják - kevés érdeklődést tapasztaltunk e körből. Okai nem teljesen feltártak. Csak feltételezéseink lehetnek, amelyek lényegében megegyeznek a fentebb jellemzettekkel: a befektetéshez - a termelési eszköz, a munkaerő, a szén elszállítása - szükséges tőkének nagyságrendileg híján volt ez a kereskedelemről élő korai-kapitalista csoport is.

Végül is a nógrádi szénkitermelés valószínűleg fellendülése az 1880-as években következett be. 1880-1910 közötti időszakot Sal-

gótarján környékén a tőkés termelés virágkoraként jellemezhetjük, amikor is nagy lendületet vettek a *beruházások*. Ha korlátozott körben is, de a kor európai színvonalán valósult meg az elektronizáció, a szállításban és a lakossági szolgáltatásban egyaránt. Nagy vonzóerővel bírt a munkaerő számára ez a vidék. Hangsúlyozandónak tartom, hogy addig amíg a század utolsó éveiben, a XX. század elején tetőződött az Amerikába irányuló kivándorlás, addig itthon volt egy kis körzet – Salgótarján és környéke –, amely messze földről – az akkori osztrák-magyar monarchián kívüli vidékekről – vonzotta a munkásokat. A *vonzás* rációját a gyorsan megszereshetőnek vélt haszon alakította, mozgatta. A fellendüléshez szükséges anyagi forrás túlnyomó többsége a külföldi tőke ideáramlása révén teremtődött meg.

A német, a német-angol és osztrák (bécsi) érdekeltségű *bankok* megjelenése a magyar pénzügyi életben egy ideig megoldást jelentett az itteni bányák, iparvállalatok léte, prosperálása szempontjából is. A fejlődés ritmusát három adattal illusztráljuk csak. A szénbánya termelése 1871-ben 3,1 millió q, míg 1896-ban, a millenium évében a Salgótarján környéki bányákból 10 millió q szénét hoztak felszínre, 1913-ra 11 millió q-ra ugrott fel ez a mennyiség.

A külföldi tőke hangsúlyos jelenléte az *öntörvényű*, autonóm kapitalista vállalkozás típusát, rendszerét hozta létre e tájon, amely a környék, a környezet pusztulásával másodlagosan foglalkozott éppúgy, mint a Salgótarjánban és a környékén élők is csak a termelésben használatos munkaerőként szerepeltek felfogásában, gyakorlatában.

A konfliktusok

Az egzakt konfliktuskutatás nem régi keletű kutatási módszer a történettudományban. *Bibó István* szellemi hagyatékának feltárulásával és terjedésével hozható összefüggésbe. A forrás, természetének megfelelően, elsősorban a politoló-

gia, a szociológia területén vált honossá. A történeti irodalomban, az erjesztő erőként megjelenő, fiatal történészek Hajnal István Körének törekvéseiben érhető tetten a konfliktusok kialakulásának jellemzése.

Nógrád megye történetész-muzeológusainak szakmai tevékenységében napjainkban jelentkezett ez irányban az érdeklődés. Nem a teljes történeti korszakra, hanem elsősorban a késői feudalizmus társadalmi erőinek vizsgálatára terjedt ki e szemlélet.

A konfliktust, mint társadalmi jelenséget elsősorban irodalomtudományi, esztétikai "bonyodalmat okozó összeütközésként" jellemezte a szakirodalom. A politikai irodalom az elmúlt években korlátozottan ismerte el létezését. Általános felfogás szerint "a szocialista társadalomban az osztályok között nincsenek kibékíthetetlen ellentétek." (Új Magyar Lexikon. 4. köt. Akadémiai Kiadó, 1962. 189.p.). Mások a nemzetközi szintér kapcsán másképp gondolkodtak. Az itt jelentkező "éles összeütközéseket" elismerték. (Politikai kisszótár, Kossuth 1971. 145.p.)

Egyes szakmai kézikönyvek már ebben a korszakban is valóságosabb állapotot tükröztek: "A társadalmi fejlődés mindig együtt jár a *konzarvatív* és a *haladó* erők, a régi és az új küzdelmével, s mindig szül olyan szituációkat is, amelyek a legélesebb *konfliktusok* ábrázolására szolgálnak." (Esztétikai kislexikon. Kossuth, 1969. 182.p.)

A konfliktus történeti elismerése belátható. A fenti példák inkább újkori gondolkodásunk általános és eseti deformálódására utalnak. A továbbiakban a konfliktus belső szerkezete, mibenléte érdemes figyelmünkre. E tekintetben – a helyzet természetéből következően – nincs végleges megoldás. Két nézetcsoport azonban jól megkülönböztethető, ha föltétlenül nem is szembenállónak kell tekintenünk azokat.

Szelényi Iván azt írta: "Arra a meggyőződésre jutottam tehát, hogy *marxista osztályelemzés*, az államszocializmus viszonyai között jelentkező társadalmi konfliktusok

megértésének hatásos eszköze lehet, de csak akkor, ha megpróbáljuk *hozzáigazítani* a mai, gyökeresen megváltozott gazdasági, társadalmi viszonyokhoz: azaz azokhoz az ipari társadalmakhoz, amelyek a magántulajdon intézménye nélkül működnek... Ha meghatározhatunk olyan *szembenálló érdekeket*, amelyeknek ezek az intézmények állnak a középpontjában, akkor ezeket mint osztályérdekeket magyarázhatjuk, még akkor is a tágon vett marxista elemzés keretei között maradunk, ha - Marxszal ellentétben - osztálymeghatározásunkat nem a tulajdonviszonyra alapozzuk... Mindazok, akik az újraelosztó hatalom növelésében érdekeltek, egy új uralkodó osztály tagjai, mivel érdekeik ellentétesek a közvetlen termelők érdekeivel". (Új osztály, állam, politika. Európa, 1990. 9.p.)

A szerző gondolkodásában a Bibó-i érdekefelfogás továbbfejlődése jól megfigyelhető. Bibó gondolatai azonban a fenti idézetben foglaltakon túlmutatnak. Megfogalmazásában "...a kérdés mindig, hogy egy ember, egy társadalmi osztály, milyen okosan fogja fel a maga érdekét. Minél okosabban fogja fel, annál valószínűbb, az érdek, a társadalom összérdekeitől nem esik túlságosan messze, tehát a legostobább érdekefelfogásoknak a legélesebb szembeállításából kiindulni, abból nem születik érvényes társadalom magyarázat." (Az európai társadalom fejlődés értelme. Válogatott tanulmányok III. 1971-1979. Magvető, 1986. 122-123.p.)

Lényegesnek tekintetem dolgozatomban szempontjából is az "okosság", azaz értelmezésben, a műveltség fogalmának társadalmi szintű megjelenését. Hiszen így kialakult az a teljes tartalmi kör, amely a konfliktus fogalmát meghatározza: ez pedig nem más, mint az egyéni és osztályérdek, ezek viszonya, valamint a műveltségnek az előbbieknek megfelelő megjelenése.

A kapitalista jellegűvé váló tulajdonmozgás a XIX. század közepén Magyarországon általános válságból indult fejlődésnek: vál-

ságba került a céhes ipar, a változtatás kényszere miatt nyögött a mezőgazdaság. Tíz évvel az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc leverése után a cselekvés lehetőségei bizonytalanok voltak. Még tíz év, és az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés ténye kellett ahhoz, hogy meginduljon az új gondolkodás, az új cselekvés folyamata.

A társadalmi konfliktusok Salgótarjánban

A tőke, mint új tartalmat hordozó erő megjelenése a korábbi, tradicionális viszonyokat, ha nem is egy csapásra, hanem sokszor nehezen, kínok-keservek árán, de átfőrt. Az átalakulás történelmileg örömteli ténye, új ellentmondások, konfliktusok létrejöttét is magával hozta. Az elmúlt száz év alatt a konfliktusok jellegzetes csoportjai jöttek létre, így azok - ez alkalommal áttekintő vázlatossággal - leírhatók, jellemezhetők.

Salgótarján történeti fejlődésének szembevetendő vonása, hogy a XX. század fordulójáig *népességszáma jelentősen megnövekedett*. A lakosságszám több mint tízszeresére nőtt ekkorra. Ebből a folyamatból sokféle megoldatlan, vagy nehezen megoldódó helyzet származott. Elsősorban azt kell látnunk, hogy a törzsökös lakosságot érintő feudális terhek, a folyamat indulásának első szakaszában továbbéltek.

Az 1853-i pátensig a Jankovich-birtokon a robotoltatás intézménye fennmaradt. A birtoktagosítás lebonyolításának mikéntje, a közteherviselés elmaradása, az irtványföldek haszna, sok és hosszadalmas vita forrása volt. Mindezek lefolyását követően indult meg a jelentős mértékű, és egyre fokozódó nagyságrendű, az új termelési tevékenység vonzásának kitett népesség ideirányuló mozgása. Ez az eddig ismeretlen körülmény feszültségnövelő tényező volt. Illetőleg a bányától, bányászkodástól féltő, volt *helyi jobbagy*, és az "*idegen*" - aki már a meglévő ismeretei következtében, éppen a bánya miatt

érkezett a településre - ellentétében jelentkezett a mindennapok során. Az újonnan ideérkezők szabadsága feltűnő volt a településen, az itt élők számára. Egyrészt az a tény is furcsaságot hordozott, hogy az ideérkező munkások nagyrésze a meghatározott letöltött idő után továbbvándorolt, valamint az is, hogy életnívójuk, napi szokásaik az itt született falusi lakosságtól sok vonatkozásban eltértek. Olyan példákat mutattak, amelyek meghonosítása hosszú időt, az új szokásrendhez alakuló magatartást követeltek meg.

A korai (1870-1910) korszak után következő időszakban kialakult változások ezeket a személyes szabadságban, a munkavállalói liberalizmusban jelentkező magatartásformákat erőteljesen korlátozta. A *trianoni hátrár* létrejötte (1920), és az azt követő intézkedések, a munkavállalók szabad áramlását megakadályozta. Sőt egy merőben új problémával állította szembe az itt élőket: a szlovákiai kitelepítésekből következő *menekültek* honosítását, otthonhoz jutását kellett megoldani itt. Ez a feladat visszatérőleg még egyszer (1946) jelentkezett a későbbiek során is.

Az elmúlt százötven év alatt a mostani dolgozatban alig jellemezhető új motívumrengeteg fogott talajt a *kulturális szokásokban*. Közülük mindenképpen első és meghatározó is, hogy új szerszámokkal, új technikával kellett a bányászkodás, a rátelepült ipari termelőtevékenység révén megismerni a lakosságnak.

A gőzgép, a vasút, az 1880-as évek után terjedő villamosítás számtalan új élményt hordozott. A korábbi lakásviszonyokhoz képest kialakult új szálláshely, a *kolónia-lakás*, később a bérlakás típusának megjelenése, az emberek közötti kapcsolatrendszer alakította át. További változást eredményezett a *többnyelvűség* megjelenése és tartóssá válása nemcsak a településen, hanem a Salgótarján környéki lakótelepeken, egyes falvakban is. Mindezzel a ruházkodás, a bútör,

a mindennapi használati tárgyak is jelentősen módosultak, a korábbi hagyományos palóctárgyak- és eszközök rovására. De sokszor keveredve használták őket. A két és többnyelvűség még a XX. század első évtizedeiben is természetes volt e tájon. Ez a természetes állapot - a már említett politikai döntések nyomán - ha nem is vált ellenségesé, de mindenképpen romlásnak indult. A változások apróbb és nagyobb formában megjelentek a korábbi egységes felfogás - katolikus vallású - népesség *több vallásúvá* válásában is. Elsősorban evangélikus, református munkások, zsidó kereskedők száma növekedett, majd csökkent folyamatosan.

A *politikai élet* elemeinek, jellegzetességeinek kialakulásában és fejlődésében hangsúlyos tényező volt a szociális különbségek, feszültségek erőteljes jelenléte. A politikizálás forrásává emiatt a körülmény miatt vált. A hagyományos - történelmi - polgári pártok viszonylag későn, a XX. század első évtizedeitől kezdték meg tevékenységüket. Valójában egy átlag magyar városhoz viszonyítottan, azzal azonos intenzitással jellemezhető a polgári pártok köré csoportosult erők törekvései. Ennek virágkora a két világháború közötti, illetve az 1948-ig tartó időszakban volt. Hozzájuk képest újdonságot jelentett a szociáldemokrata és a szakszervezeti tömörülések jelentkezése (1903). A munkásszervezetek előzményeként kell felfognunk a különösen népszerű "bányatársáda" köré csoportosult önszervező egyleteket.

Ezekből többféle árnyalatú, de mind baloldalinak számító szervezkedés nőtt ki, és viszonylag nagy volt a tömegvonzása, a közöttük is meglévő ellentét változása. (A KMP 1918-ban, az 1924-ben Vági féle MSZMP alakult meg). A politikai szándékokhoz kapcsolódó új működési lehetőség - a legalitás, az illegálitás - jelenléte tette, újszerűsége miatt figyelemre érdemessé e szervezetek életét.

Az elmúlt százötven évben jelentős változások történtek az *államiság* kiterjedésének

lehetőségeiben. A nemzeti szuverenitás csorbulásának - fentebb már említett népeségi vonatkozásán túl - Salgótarján környékén közvetlen következményei voltak. Az ebből eredő helyzet felszámolására tett kétségbeesett kísérletként kell elfogadnunk az 1918-1919-es év forradalmait és honvédó harcait. A forradalmak megítélésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül *Deák István*-nak, az Amerikai Egyesült Államokban élő magyar történésznek a felfogását. Deák szerint "a Tanácsköztársaság létrejötte az első világháborús terjeszkedő, nacionalista célokkal függött össze. A vereség után a magyarok nem voltak képesek elfogadni a területvesztést, ezért a kommün tulajdonképpen a magyar társadalom reakciója volt a veszített háborúra és a régi rendszer válságára." (Múltunk, 1989. 3-4.sz. 222.p.)

Az irredentizmus, a területi revizionizmus itteni eszmei hatását is így láthatjuk összefüggéseiben. Beletartozik a problémakörbe az 1938-as felvidéki visszatérés - Loconc és több Ipolyon túli nógrádi falu újbóli

Magyarországhoz csatolása - miatt érzett természetes öröm jelentkezése, megnyilvánulása.

Az államiság változásainak különböző időben végbement hatása a *közigazgatás* terén is termelt ki ellentéteket. A többszöri megyehatár változása (Pásztó és környéke Nógrád lett), a megyeszékhely körüli viták (1849. Loconc - Balassagyarmat, 1890. Loconc - Balassagyarmat, 1991. Balassagyarmat - Salgótarján), azok kezelése, a tényleges okok elkendőzésével jártak, de a konjunkturális-politika képviselői számára eslekvési terepet jelentettek.

A több mint száz évvel ezelőtt kezdődött fejlődés Salgótarján és a vonzáskörzetében lévő településeken jelentős változásokat indított el. Egyívű, összefüggő, és azonos célú volt ez a társadalmi mozgás. Örvénylő mélységeinek ismerete, be nem látható távlatainak prognosztizálása korunkban - talán minden korábbi időszaknál tudatosabban - élő és dolgozó értelmiségeinek elhanyagolhatatlanul fontos feladata.